

יהונתן נוימן
קצות החשן 9/6
מודיעין עילית
0527167567 .089744267

דורש אין לה

אבלות החרבן כראוי

לימוד תורה בתשעה באב

לפני קצת פחות מעשרים שנה, בתקופת סוף זמן קיץ (כמדומה שהיה זה בתשעת הימים) עמד יהודי נכבד ונשא דברי חיזוק לבחורים לפני בין הזמנים, וכן ענייני חיזוק לימי סוף הזמן. כיום, בכל שיחת חיזוק בישיבות בימים אלו, כמעט לא שייך שלא ידבר הדורש משהו על עניין ביטול תורה (או על חיזוק בלימוד התורה). באותה שיחה התמקד הדורש לא על עניין אבלות החרבן, לא על שאר עניינים השייכים לתשעה באב, אלא אך ורק על עניין חיזוק בלימוד התורה. הוא דיבר על לימוד תורה בבין הזמנים שכמובן שגם אז אין חלילה פטור מלימוד תורה, וב"ה זכינו ש"אכשר דרא" ויש לנו את ישיבות בין הזמנים (לנושא זה לא אכנס כאן כעת). אי אפשר לדלג על חיזוק "סוף הזמן" בישיבות (יש ישיבות בהן מארגנים מבצעים נושאי פרסים גם עבור חיזוק זה), וכמובן כמה חמור עניין ביטול תורה, וכמה חשוב להתחזק בלימוד דווקא בזמני רפיון. השיחה נמשכה יותר מ-30 דק', וכמובן שהאריך עוד ועוד בעניינים אלו.

איני זוכר את תוכן השיחה, אך במהלך השיחה הגיע הדרשן לנושא שכנראה כאב לו (ואולי אף לחלק ממאזיני הדרשה). בין "סוף הזמן" לימי "בין הזמנים" יש יום אחד שכולם מודים שאסור ללמוד בו תורה. בתשעה באב חל איסור ללמוד תורה, כיוון ש"פיקודי ה' ישרים משמחי לב". נו, אז מה עושים באותו יום? ברוב התלהבותו, דרש הדרשן והסביר: "יש כאלו שחושבים שבתשעה באב אסור ללמוד תורה, אז אפשר ללכת לשחק "שחמט" ולהתבטל. מה אתם חושבים? שבתשעה באב אין "ביטול תורה"? יש הרבה דברים שמותר ללמוד בתשעה באב!". וכאן התחיל לפרט כמה דברים שמותר ללמוד בתשעה באב (כגון: אגדות על החרבן, הלכות אבלות, ועוד). יתכן שאת דבריו הנזכרים, דיבר כדי להכשיר את הקרקע לתכנית שתזכר לקמן. ויתכן גם להיפך, דהיינו: דבריו היוצאים מן הלב, נכנסו לליבם של כמה מהשומעים, והם אשר התעוררו והחליטו על התכנית הנפלאה. כך או כך, באותה שנה נולדה באחת הישיבות החשובות יזמה מעניינת: "כולל" ללימוד דברים המותרים בתשעה באב. כן כן, בשעות הצהריים של תשעה באב, ישבו כמה עשרות בחורים ועסקו בתורה בהתלהבות (סליחה, עסקו בדברים המותרים). במוצאי הצום לאחר תפילת ערבית וטעימה קלה, קבלו כולם את המלגה המיועדת להם (שמעתי שהיה זה סכום גדול יחסית). אולי יהיה זה תירוץ לשאלה המפורסמת של הגר"ח מוואלאז'ין כיצד מתקיים העולם בזמן בו לא לומדים תורה. הנה כי כן, תשעה באב אסור בלימוד תורה, אך הצדיקים הגדולים כל כך חששו שח"ו העולם יחרב, ומצאו לכך פתרון: לומדים דברים המותרים.

שמעתי רבים שעודדו ושבו מאד את התכנית הזאת. לאחר תשעה באב באותה שנה, פגשתי בחור ש"זכה" להשתתף באותה מסגרת. הבעתי את דעתי על המסגרת הזו, ובין השאר על עניין נוסף היוצא מכך (יפורט לקמן). הבחור עמו שוחחתי, לא הצליח לרדת לסוף דעתי (בעיקר בעניין העיקרי שמאד צרם לי): מה הבעיה? למדנו דברים שמותר לכו"ע ללמוד בתשעה באב? יתירה מזאת, הוא אף שאלני האם אני (שלא השתתפתי - ולא רציתי להשתתף - במסגרת הזאת) הצלחתי ללמוד משהו בתשעה באב? ואם כן, כמה שעות? ועוד כהנה וכהנה שאלות.

אבלות החרבן כראוי

במסגרת אחרת הארכתי (ולצערי אאלץ להרחיב על כך בעוד הזדמנויות נוספות) על תופעה מוזרה: הרי אם כבר מדברים על "דברים המותרים בתשעה באב", מה עם דברים המותרים ללמוד בתענית אסתר, בשבעה עשר בתמוז, בעוד כמה ימים מיוחדים בשנה? משום מה, "התעוררויות ללימוד תורה" מסוג זה, מתעוררות להן דווקא בזמנים בהם עסוקים – או צריכים להיות עסוקים – במצוות הדוחות תלמוד תורה. כמעט לא תשמעו על כך בימי בין הזמנים (עכ"פ, לא באותה עצמה), ואף לא ב"זמני רפיון" כגון: ליל ששי (תרגום לא מוצלח של המושג החילוני "סופ"ש"), מוצאי שבת חפשית ובקרו של יום א' למחרתו, וכד'.

קצת נדון בעניין תשעה באב (ואנו תפילה שעד ט' באב השנה, יהפך לנו כבר לששון ולשמחה. ובכל זאת, מעניין מה יעשו המדוברים כאן באותם ימים טובים בב"א): דברתי על בעיה, שכפי שצינתי רבים (כולל רבים מקוראי מאמר זה) לא הבינו את כוונתי ושואלים את עצמם: היכן נמצאת הבעיה?

נגע כאן בשתי נקודות: א. סור מרע. ב. עשה טוב. סור מרע: קודם כל, עלינו להסביר מהו הסור מרע. מהו בעצם הרע כאן. יש להסביר גם כן מה מקור הבעיה.

עשה טוב: בכל זאת, אנו שומעים את השאלה: "נו, אז מה כן אפשר לעשות בתשעה באב?". במילים אחרות: כלומר, בחור (ואף אברך) מרגיש שבעצם הוא כרגע לא עושה כלום!!!, והסיבה היא: כיוון שהוא לא יודע כיצד לעשות את המוטל עליו. חושב וחושב, ומחליט: הנה, יש לנו מצוה עליה אנו מצווים בכל רגע ורגע: מצות תלמוד תורה. הבה ניגש לקיימה. אלא מה? יש לנו בעיה לקיימה קצת? נמצא את הדרך כיצד כן לקיימה. ואכן, אותו דרשן שאמר "יש כאלו שחושבים שבתשעה באב אסור ללמוד תורה, אז אפשר ללכת לשחק "שחמט" ולהתבטל", נגע באמת בנקודה אמיתית, אמיתי וכואבת; יש בחורים שאין להם מה לעשות ביום הזה. הבעיה היא ה"פתרון" שהציע¹.

הנה כי כן, בהסבירנו את העשה טוב, הגענו בעצם למקורו של הסור מרע. פשוט מאוד, רבים וטובים אינם מבינים כראוי מה עליהם לעשות ביום הזה.

הקושי להתאבל על החרבן

ביום תשעה באב יש להתאבל על חרבן בית המקדש. זו עבודתנו ביום זה. להרגיש את החרבן, להרגיש את מה שהפסדנו בחרבן בית המקדש, להרגיש מה חסר לנו היום (ולא לחפש ח"ו תחליפים נוצצים יותר או פחות), ולצפות לבניין בית המקדש שיבנה במהרה בימינו. במדרשים רבים מבוארים עניינים אלו בצורה מאוד מובנת, ובהם כדאי לעיין במשך היום. לא מזמן שוחחתי על כל הנושא עם בחורים בני שלוש עשרה ומעלה. אחד מהם העירני כי כל המדרשים הללו גם הם בכלל "תלמוד תורה" (אף שנכללים כמובן ב"דברים המותרים"), "נו, אז כן צריך ללמוד בתשעה באב". עניתי לו שמסתמא גם כל ענייני סיפור יציאת מצרים בליל הסדר, נכללים במצות תלמוד תורה. והנה, מעולם לא שמעתי על אבא שיסביר לבניו לפני קריאת ההגדה ש"כעת נלמד תורה, כדי שח"ו לא יעבור עלינו הלילה הקדוש הזה ללא מצות תלמוד תורה".

¹ יש להעיר כי בשנים האחרונות מתפרסמות בבתי הכנסת רשימות של "דברים המותרים ללמוד בתשעה באב". לא עיינתי ברשימות ולכן איני יודע מה עומד מאחורי הרעיון הזה. יתכן שמדובר במראי מקומות לענייני החרבן, ואם כן זהו דבר טוב. אך יתכן שהשרש הוא אותה הרגשה שהזכרתי.

אבלות החרבן כראוי

סיפר לי יהודי תלמיד חכם כי לפני מספר שנים שהה בירושלים עיה"ק בליל תשעה באב. לפתע קולטות אזניו קול שירה!!! היתכן? שירה בתשעה באב?? הוא התחקה אחר מקור השירה, ואז ראה באחת החצרות קבוצת בחורים חרדים (בחורי ישיבה?) היושבים ושרים "שירי רגש" או "שירי נשמה" או כל שום וחניכה דאית להו. עכ"פ, ישבו אותם בחורים ושרו שירים כגון "רחם נא", "ולירושלים עירך" ועוד. "ברגע הראשון" - סיפר אותו אברך - "כעסתי נורא. זה מה שעושים בליל תשעה באב? אך לאחר כמה רגעים הבנתי: מסכנים. הם מנסים למצא מה לעשות עם עצמם בלילה הזה. הם מבינים שצריך להתאבל על החרבן, אך אינם יודעים איך לעשות זאת".

בעיה רצינית מאד הקיימת בתשעה באב ו"משנכנס אב": בשנים האחרונות אנו שומעים יותר ויותר על טשטוש מנהגי אבלות בתשעה באב, ועל חיפוש פתרונות כדי להפטר כביכול מכמה מנהגי אבלות². אמנם ידוע בשם אחד מגדולי ישראל (איני זוכר כרגע בשם מי) שאמר על שבת חזון שאפשר להגיע בה לדרגות גבוהות, והסיבה היא: כי בשבת אין אבלות (למעט כמה עניינים), וממילא בתוך חשכת ימי האבלות מאיר האור של שבת הרבה יותר מכל שבת (ככל נר שמורגש אורו בחשך הרבה יותר מאשר באור). יש ש"עשו מטעמים" מאמרה זו (ובשמה הנהיגו כמה עניינים שגולשים הרבה מעבר לשבת עצמה. אך האמת היא שדווקא מכאן רואים כמה החשיב אותו גדול את האבלות על החרבן, ולא ח"ו להיפך. לא אתיחס כאן לעוד כמה אמרות מפורסמות שנאמרות כביכול בשם גדולי ישראל, וכשמנסים להתחקות אחר מקורן מגלים שההיפך הוא הנכון, ואנשים חלשים ההופכים את חולשתם ל"שיטה", עוותו בכוונה תחילה את הדברים.

עירוב עניינים אחרים באבלות החרבן

ולפני שניגש להסביר מה עלינו לעשות ביום הזה, אעמוד כאן על שתי בעיות נוספות הקיימות כיום (ומסתמא שרשן אחד):

א. בתשעה באב מותר לקרא גם דברי שאר פורענויות שארעו לעם ישראל במהלך הדורות. אמנם, כמובן שאין זה עיקר עניין היום. בזמננו, רבים מחפשים מה אפשר לקרא ולהאזין בעניינים אלו (כגון: סיפורי השואה, וכד'). אכן, במהלך הדורות אף חוברו קינות לזכר מאורעות שארעו לעמנו (מסעי הצלב, ועוד). אך מכאן ועד לעשות עיקר מעניינים אלו, ולהקדיש לכך שעות רבות בעיצומו של יום תשעה באב? לא אחת שמעתי מבחורים שאחר הקינות בצהריים הולכים לישון כמה שעות כדי להעביר את הצום, ובזמן הנותר עד סוף היום (וכנראה גם עד שנרדמים) יושבים לקרא סיפורים על השואה (בדרך כלל. לפעמים יקראו גם על פורענויות אחרות).

² בעוה"ר, אנו נתקלים בשנים האחרונות בפרסומות על "תפריטים מיוחדים לתשעת הימים" בכל מיני מסעדות. בבלונים המתפרסמים בערים חרדיות ניתן לקרא פרסומות על מכירות מסויימות המתקיימות דווקא בתשעת הימים. השנה ראיתי פרסומת של חנות רהיטים שהכריזו על מבצע שהתקיים בדיוק מא' אב עד ח' אב. ברוב ... טרחו להדגיש במודעה כי "קונים בתשעת הימים ואין בכך שום בעיה הלכתית, ומקבלים את המוצר לאחר תשעה באב". סוף ציטוט. מבלי להכנס לנושא ההלכתי (ואגב, זו עמאראות גמורה, וכל המעיין בפוסקים יוכח בכך, אך לא זה הנושא כעת), יש להזדעזע על רעיון כזה של מחירים מיוחדים דווקא בתשעת הימים. המודעה פורסמה במוצאי שב"ק ב' מנחם אב. כך שממילא ה"מבצע" כבר התחיל. אם אכן אלו הימים שיכלו לארגן בהם סבסוד, מה יותר פשוט מלציין במודעה רק "המבצע עד ח' אב"? אציין, כי התקשרתי לבעל הטלפון שפורסם במודעה (איני מכירו, אך הוא נשמע יהודי ירא שמים). הלה קבל את דברי, אך אמר שאינו קשור כלל למודעה שהתפרסמה ללא ידיעתו אלא על ידי גוף חיצוני שמארגן את ההנחות וכדומה. הוא הבטיחני כי יעביר את טענותי לגורם האחראי.

ב. כיוצא בזה, רבים מקיימים בליל תשעה באב וביומו "עצרת קינה ומספד", ומביאים דרשנים לדרוש בענייני החרבן. משום מה, רבים מהדרשנים מנצלים את הדרשות לשם "התבוננות בענייני השעה" ועוד. יתכן שיש קשר בין חרבן ביהמק"ד לבין קלקולים מסויימים שיש בדור, אך מכאן ועד לנצל את יום תשעה באב לדרשות בעניינים אלו? נראה שרבים מהם סבורים שרק בשביל לתקן פרצות אלו ואחרות, כדאי שיבנה בית המקדש³.

הקושי להרגיש את החרבן

מסתבר ששורש הבעיות הללו אחד הוא: איננו מרגישים כראוי את החרבן!!! הפסקנו להרגיש את חסרונו של הבית הגדול והקדוש (אני מתכוון לבית המקדש כמובן, ולא לאיזשהו בימ"ד מפורסם בארה"ק או בארץ העמים, ודאי לא לאיזשהו "ציון מצוינת") שנקרא שמו של הקב"ה עליו. ידוע בשם כמה מגדולי ישראל שאמרו: "אם אינך מרגיש את האבל על חרבן בית המקדש, פכה על החרבן של עצמך!!!". אבל גם זה קשה, לבכות על החרבן שלי? מה חסר לי בכלל? נו, אז מה עושים? במקום לנסות לפחות להרגיש את החרבן, מדברים על דברים שיתכן שקשורים איכשהו לחרבן. אך שימו לב: האם אותם המרבים לקרא ביום הזה סיפורים על השואה, ירבו גם בקריאת סיפורים על האינקוויזיציה למשל? ברור שלא!! והסיבה מובנת: עדיין חיים בינינו לאוי"ט זקנים רבים שסבלו מנחת זרועם של הנאצים הארורים ימ"ש, ויכולים לספר לנו על כל הזוועות שעברו. יוצא לנו לשמוע סיפורים גם מכלי שני, מאנשים כבני חמישים או פחות מכך, ששמעו אף מאנשים שעברו את השואה בגיל מבוגר יותר. הנה כי כן, סיפורי השואה (וכ"ש סיפורי ...) קרובים אלינו. "ענייני השעה" (למר כדאית ליה ולמר כדאית ליה) קרובים אלינו וידועים לנו. ענייני ביהמק"ד וחרבנו רחוקים מאיתנו מאד. על ביהמק"ד שמענו רק בסיפורים, ואולי בלימוד סוגיות שבשעת הלימוד לא חשנו שנוגעות לנו. על חרבן ביהמק"ד אנו יודעים אף פחות מכך (יש המנצלים את "סוף זמן קיץ" בתלמודי התורה ובישיבות ללימוד – שטחי בד"כ – של הסוגיה בגיטין על חרבן ביהמק"ד). א"כ, מי כבר מרגיש ממש את החרבן?

דברנו על תשעה באב בו עדיין ידוע לכל ילד עניין היום, אך אי אפשר להתעלם משני ימי תענית נוספים הקשורים לחרבן: עשרה בטבת ושבעה עשר בתמוז. כבר מספר שנים אני מארגן מסגרת של שיעורים לילדים בימי התעניות בשעות אחה"צ. לא פעם נתקלתי בילדים (בני 10-11 ומעלה!!!) שאינם יודעים כלל מה אירע בעשרה בטבת ומה אירע בשבעה עשר בתמוז. כיצד תתכן תופעה כזו??? מדוע לא למדו על כך בתלמוד תורה (עכ"פ, לא בצורה כזו שהילד ישים אל לבו להבין ולזכור)? ואם לא הסבירו על כך בתלמוד תורה, היכן הם הורי התלמידים? בשבעה עשר בתמוז האחרון שאלתי ילד (בכיתה ג' או ד') מת"ת מסויים, מה למדו בת"ת על שבעה עשר בתמוז? לשאלתי ענה שהסבירו להם על חרבן בית המקדש ועל שביהמק"ד נחרב בגלל שנאת חינם, וגם עושים עכשיו מבצע על ענייני "בין אדם לחברו". אכן כן, זו סיבת חרבן בית שני (ובאמת חשוב מאד לעודד את הנושא לכשעצמו), אך מה ארע ביום הזה דווקא? בתחילה ענה הילד שביהמק"ד נחרב, ומיד תקן את עצמו: "אה, זה היה בתשעה באב". למעשה בסוף הוא אכן נזכר במעומעם במה שסופר להם, אך לא נראה שמישהו טרח להסביר להם באופן שיזכרו.

³ כאן המקום לציין כי בפשטות כי יש עברות שגרמו לחרבן, אך לא מצינו שהחרבן גרם לעברות. ממילא, אם לפי דעתך העברות הללו גרמו לחרבן, וכדי שיבנה ביהמק"ד עלינו לעקור את אותן עברות, תעורר קודם כל על החרבן תחדיר לציבור מה הפסדנו, ואז תעורר על דרכים לבנות את ביהמק"ד.

אבלות החרבן כראוי

אם כך הדבר בשבעה עשר בתמוז שהוא תחילת ימי "בין המצרים", מה המצב בעשרה בטבת, שהוא סתם באמצע השנה (איזה כיף, היום גומרים ב-12!! וגם עד שתים עשרה הרבי רק מחפש איך להעביר את הזמן הקצר שנותר), והוא צום קצר וכמעט לא מורגש (אפשר להתפלל מנחה גדולה ומיד ללכת לישון שנת צהריים, להעביר את הזמן עוד קצת, וזהו, נגמר הצום. חוזרים לשגרה). לא מזמן נדהמתי לשמוע מבחור חרדי שהגדיר עצמו בחור ישיבה (לפי מה שהבנתי הוא בשיעור ב' ישיבה גדולה) שלא בדיוק ידע מה ארע בעשרה בטבת. חובה להדגיש כי זהו מקרה קיצוני בודד, אך בושה לראות שבחור שהתחנך במוסדות חרדיים נמצא במצב כזה. ומה קורה עם צום גדליה? נו, באמת, זה "נתקע" לנו בדיוק למחרת ראש השנה (והילדים חוזרים אחרי שני ימים טובים רצופים), לפני יום כיפור, ולפני חג סוכות. זה ממש לא מתאים לאווירה. מתי נדבר איתם על זה? לפני ראש השנה? אולי בו ביום? אגב, אפילו בסליחות של אותו יום כמעט לא נזכר כלום מעניין הצום הזה (לפי הידוע לי, כך ברוב הקהילות).

אבלות על החרבן בשאר ימות השנה

ומה בשאר ימות השנה? ישנם כמה דינים ומנהגים הנוגעים לזכרון חרבן ביהמק"ד במשך כל ימות השנה. לדוגמא: חיוב קריעה למי שרואה בית המקדש בחרבנו. נראה שבזמננו רוב הצבור כלל אינו מודע להלכה זו. יש המודעים לכך שקיים מנהג כזה, אך אינם יודעים שזו הלכה פסוקה. שוחחתי על כך פעם עם אברך צעיר שאפילו שלא ידע להסביר לי על מה סומכים אלו שאינם קורעים, אך ידע להגיד שוודאי לא חייבים לקרוע. וממה הביא ראייה? פשוט מאד, "עובדה שכשגדולי ישראל עושים קריעה תמיד עושים מזה עסק ומפיצים תמונות של האירוע. סתם אנשים פשוטים לא עושים את זה כמעט". כלומר, הבעיה כ"כ קשה: רוב הצבור לא מודע להלכה הזו, עד כדי כך שכשאחד מגדולי ישראל מגיע לכותל המערבי וקורע כדין, מתייחסים לכך כאל אירוע מיוחד, עד כדי כך שיש הסבורים שמדובר בהנהגה השייכת למי שמוחזק ומפורסם בחסידות. וכאן מגיעים לבעיה נוספת: יש רבים שיודעים את הדין, אך מנסים לחפש כל מיני צדדי היתר, למשל: ר"ח, ע"ש אחרי חצות, ועוד. היתרים אלו לא נזכור כלל בדברי הפוסקים (הרמ"א מביא מחלוקת לגבי חול המועד, אך לא שמענו מי שהקל בר"ח, ושאר ימים). בזמננו, רבים מקנים את הבגד לאחר כדי להפטר מקריעה זו. על כך כבר כתבו הפוסקים שאין הקנאה זו מועילה ("כל מתנה שאינה שאם הקדישה מקודשת אינה מתנה"). אפילו אם היתה מועילה אותה הקנאה, הלא מעולם לא ראינו מי שמקנה בגדיו לאחר כדי להפטר מקריעה על אחד משבעה קרוביו. השר לכל זה הוא אחד: שכחנו את ירושלים ולא עלתה על לבנו.

הסדר הראוי ליום תשעה באב

נחזור לעניין תשעה באב. מה היא העבודה הראויה ביום הזה: תשעה באב נקבע ליום אָבֵל. במשנה, בתלמוד ובהלכה נקבעו דינים ומנהגים המסמלים את האבל. בתשעה באב מקוננים על החרבן ואף על שאר צרות שארעו לאבותינו. נענין בדברי הפוסקים כדי ללמוד כיצד עלינו לנהוג ביום הזה:

אדגיש כי יתכן מאד שפרטים מסויימים הנכתבים כאן, אינם נכונים כלפי כל אדם, אך עיקר העניין שייך אצל כל אחד ואחד. ויעשה כל אחד לפי מה שמרגיש שראוי לו לעשות (וכמובן שאי אפשר בלי להתייעץ עם רבו המכירו אישית ויודע את הדרך הראויה לו בעבודת ה' ביום הזה).

ליל תשעה באב

תפילת ערבית, קריאת איכה וקינות. סיום הקינות בלילה הוא בדרך כלל בשעה לא מאד מאוחרת. מי שאינו מתכוון להשכים לתפילת שחרית בשעה מוקדמת, ועל אמירת הקינות בבוקר אינו משקיע זמן רב, לכאורה אין לו כל סיבה לשכב לישון בשעה מוקדמת מדי.

אבלות החרבן כראוי

איני יודע ממתי התחילה ההנהגה הזו, אך עובדה היא כי בבתי כנסיות רבים מקיימים "עצרת קינה והספד" בליל תשעה באב. חלק מעצרות אלו נמשכות עד שעה די מאוחרת בלילה⁴. שמעתי על ישיבה אחת בה מתקיימים הספדים עד אור הבקר (הבחורים הרי מביאים עמהם מזרונים כדי לשבת עליהם, כך שמי שמתעייף בלילה, יכול אפילו לשכב לישון תוך כדי ההספדים). איני יודע באיזו שעה מתפללים שחרית שאותה ישיבה, וכיצד אומרים שם את הקינות, אך קשה להאמין שהם יכולים לומר ולהבין את הקינות כראוי.

שינת הלילה

כתבו הפוסקים: ויש לאדם להצטער בענין משכבו בליל תשעה באב, שאם רגיל לשכב בבי' כרים לא ישכב כי אם באחד ... וימעט אדם מכבודו ומהנאתו בתשעה באב בכל מה שאפשר.

שחרית

תשעה באב הוא אחד מחמשה ימים שיש להשכים בהם. אמנם, האחרונים כתבו שאם על ידי שישכימו, יסיימו הקינות הרבה לפני חצות, אין להשכים כל כך. חשוב להדגיש כי בזמן שכתבו הפוסקים דברים אלו, היו רוב ככל הבריות משכימי קום (לפחות ביחס למקובל בזמננו), וממילא יתכן שאין הדבר נוגע לנו, שבלא"ה מאחרים לקום. אחת הטעויות הנפוצות כיום, היא: יש הסבורים (או יותר נכון: מרגישים) כי כשכתוב בפוסקים להשכים, הכוונה לתפילה כותיקין, כך שאם אין מתפללים כותיקין כבר אין עניין להשכים. יתכן שכתוצאה מקו מחשבה זה, ויתכן שמסיבה אחרת, המציאות כיום היא שברוב בתי הכנסת, מתחילים את התפילה בשעה מאוחרת יחסית (בדרך כלל בשעה 8 בבקר, שאז אפשר עדיין להספיק לקרא קריאת שמע לפני סוף הזמן).

קינות

המעין בספרי המנהגים יווכח כי צורת אמירת הקינות הקדומה היא, שאחד מהקהל אומר פיוט, והקהל שומעים (או אומרים בלחש) ומצטרפים רק בעניות (כגון: אוי, ואוי מה היה לנו, זכור ה' מה היה לנו, וכד'), ואף במקומות בהם אומרים כל הקהל בקול רם, אומרים את הקינות ביחד במילה במילה בנגונים עצבים. המציאות כיום היא שברוב בתי הכנסת נאמרים כל פיוטי הקינות על ידי כל הקהל. מה הסיבה לכך? יש לי מספר השערות, ולא אפרטן כאן. עכ"פ, מכיוון שהפיוטים רבים מאד (כארבעים קינות לפי מנהגי פולין ליטא ומזרח אירופה), ובנוסף רובם קשים מאד להבנה, קשה מאד לומר את הקינות בשימת לב ראויה. כנראה שזו הסיבה שברוב בתי הכנסת נאמרים הפיוטים בצורה מהירה ביותר, שאינה מאפשרת כמעט להבין את הנאמר בהם. נכון שיש כיום ספרי קינות עם פירוש, ומי שאינו מבין יכול לקרא את הפירוש, אך בקצב אמירה מהיר כזה (שמעתי על בתי כנסיות שבתוך פחות משעתיים מסיימים את כל הקינות), אין אפשרות אפילו להתעכב על קריאת הפירוש, ודאי לא תוך כדי אמירת הקינות עצמן.

אמנם, הדרך הראויה היא, לומר את הקינות בצורה הראויה כפי המבואר לעיל. בקהילות אשכנז ואושטרייך התפילה עצמה נאמרת בנחת דרך אָבֶל כמבואר בפוסקים, ובנגון עצוב המיוחד לתשעה באב. את הקינות קוראים בצורה הראויה ע"י מקוננים כמבואר לעיל. הקינות מובנות יותר באופן כזה, וכך לא מתעורר הרצון למהר לסיימן. כמובן שבאופן כזה מאריכים בקינות עד חצות (לפחות).

בקהילתנו ק"ק "עדת יראים-אושטרייך" מודיעין עילית מתחילים את התפילה בסביבות השעה 6:30 בבקר. בערך בשעה 8 מתחילים באמירת הקינות שנמשכת כארבע שעות. לאחר התפילה קוראים מעט בירמיהו (יבואר לקמן) עד כמה שהזמן מאפשר, ומסיימים סמוך לחצות היום.

⁴ וכבר הזכרתי לעיל כי במקומות רבים משמשות "עצרות קינה ומספד" אלו לשם חיזוק עניינים מסויימים, שאף אם אכן טעונים חיזוק, אין זה הזמן המתאים לכך.

סיום הקינות

ברמ"א בסימן תקנ"ט (ס"ג) כתב שמאריכים בקינות עד מעט קודם חצות. ובאותו סימן בס"ה כתב שאומרים קצת נחמה אחר הקינות, לפסוק בנחמה. את סדר הקינות מסיימים בדברי נחמה שבפיסקה "תרחם ציון וכו'". בראשונים מבואר שאחר התפילה קוראים באיוב וירמיה, ואחריהם מסיימים בדברי נחמה "קרבו גויים" שבספר ישעיהו. בדורות האחרונים כבר לא נהגו בקריאת ירמיהו, וכנראה בגלל שבלא"ה סיימו אמירת הקינות קרוב לחצות (כי תחילת התפילה היתה בשעה מאוחרת יותר, וכן נוספו עוד קינות במהלך השנים).

קריאת איכה ביום

כיום, באותם בתי כנסיות שהזכרתי, בהם ממהרים מאד באמירת הקינות, סיום הקינות הוא הרבה מאד לפני חצות. מה עושים בזמן שנותר? באחרונים כתבו שראוי שהיחיד יקרא איכה גם ביום (לא ראיתי מי שכתב לעשות כן בצבור). ובכן, בקהילות רבות אמצו את המנהג לקרא איכה גם ביום. המנהג התקבל כל כך, עד שרבים תמהים על אלו שאינם נוהגים כן⁵. לא הבנתי מדוע אם כבר הנהיגו לקרא בצבור, למה לא בחרו בחלקים מספר ירמיה (מעיון במהרי"ל עולה שקראו קרוב לחצי ספר ירמיה), כמבואר בראשונים⁶. ומה שתמוה, הרי הרמ"א עצמו כתב גם לסיים בדברי נחמה. מגילת איכה אינה דברי נחמה. מדוע לא יוסיפו דברי נחמה לאחר מגילת איכה?

הבעיה היא שאף לאחר סיום איכה נותר עדיין זמן רב (לפעמים למעלה משעה) עד חצות. רובם אינם הולכים לבית הקברות (רבים אפילו לא יודעים שיש עניין בכך), כך שבאמת נותר זמן רב מאד עד סוף היום. אף העושים כדרך הראויה, עדיין נותר להם זמן רב עד סוף היום. אכן, לאחר סיום כל הקינות ושאר סדר התפילה, במשך כל שעות היום של תשעה באב, רצוי לעיין בספרים המתארים את חורבן בית המקדש, ולנסות ככל היותר להגיע להרגשה אמיתית מה הפסדנו בחורבן בית המקדש.

מה יעשה מי שאין בסביבתו בית כנסת בו אומרים את הקינות כראוי? ראשית, אין כל איסור לקרא את הקינות לבד. אפשר להתחיל לומר קינות יחד עם הצבור ולהמשיך בקצב סביר ובשימת לב ראויה (אגב, מי שמעיין מעט בקינות ובפירושיהן לפני תשעה באב, יכול להבין את הקינות בשעת האמירה גם באמירה בקצב בינוני. כ"ש אם יש לו קינות עם פירוש. בהנחה כמובן שמדובר בפירוש נכון). יתכן שיש מקום להפסיק ולומר עם הצבור את הפיוט "אלי ציון", כיוון שאומרים אותו כל הצבור יחדיו (בניגוד לשאר הקינות הנאמרות ממש במרוצה). אך אין כל מעלה לפיוט זה על פני פיוטי קינות אחרים⁷. לא הרבה שמים לב לפיוטים הנקראים "ציונים" (כי רובם פותחים במילה "ציון"). בפיוטים אלו אין כמעט דיבורים על החרבן, אלא בעיקר על גדולתה ותפארתה של ירושלים, ועל הכמיהה לשוב אליה. אכן, בקהילותינו נאמרים פיוטים אלו בנגון של כמיהה וכיסופים ולא בנגון אבלות של שאר הקינות. המעיין הרבה בפיוטים אלו, מגיע להרגשה היותר אמיתית מה הפסדנו בחורבן בית המקדש.

⁵ בשנים הראשונות לייסוד קהילתנו הקדושה, היינו נוסעים לומר קינות מול שריד בית מקדשנו. באחת השנים הצטרף אלינו אברך, שלא הכיר את כל מנהגי הקהילה. הלה מאד התרגש מאופן אמירת הקינות אצלנו, ואמר עמנו כמעט את כל הקינות. אך אויה, לאחר התפילה נודע לו שאיננו נוהגים לקרא איכה ביום. הוא לא הבין איך יתכן הדבר, ולכן החליט שהוא חייב לקרא איכה. חיפש ומצא מגילת איכה, אך הזמן היה קצר, ונותרו בערך עשר דקות לבא האוטובוס. נאלצתי להזהירו שאין באפשרותי לעכב את הנהג בשביל עניין זה, אך הוא הרגיע אותנו והסביר שהוא קורא מהר. ואכן, הצטרפו אליו עוד כמה ש"לא שמעו איכה" (וחפשו מי שיוציאם ידי חובה), והוא ישב וקרא לפניהם את כל מגילת איכה מתחילתה ועד סופה. כן, עם הנגון של איכה, אבל במהירות אדירה שאינה מזכירה כלל לא אבלות, לא קינה ולא הספד. העיקר "לקיים את המנהג".

⁶ אולי בגלל שבאופן כללי, הציבור לא מבין לא את איכה ולא ירמיהו, העדיפו לחזור על איכה בגלל הנגון המעורר לבכי.

⁷ במקום אחר הארכתני על החשיבות שנותנים לפיוט הזה בכמה מקומות, וכן על טעם העמידה בעת אמירתו.

שכחנו את ירושלים

הזכרתי לעיל את העובדה כי איננו מרגישים כראוי את ההפסד שבחורבן בית המקדש. מן הראוי לציון כאן, כי יש שכל כך רחוקים מהרגשה זו, עד שאינם מרגישים כלל מהו בית המקדש. אביא כאן קטע ממאמר קצר שפרסמתי לפני קצת פחות משנה:

בתקופה האחרונה, עם ריבוי העולים להר הבית, כאשר חלק גדול מהם חובשים כיפות שחורות ולובשים חליפות וכובעים, אנו נתקלים בעיתונות החרדית ואף בעיתונות הזולה במאמרים רבים בגנות העולים להר הבית. אין בדעתי להכנס לעצם הנושא. כמובן שאנו כחרדים לא נכנסים בטומאה למקום המקדש, ונהרס מכל מקום שיש בו אפילו חשש רחוק של איסור. אך אין בדעתי להכנס לנושא במסגרת זו (ואיני מתכוונן להרחיב על כך את הדיבור במקום אחר).

אך לאחרונה הסב את תשומת לבי אחד מידידי לכתבה שפורסמה בעיתונות החרדית. בכתבה (וכן בעוד כתבות רבות בעיתונים וז'ב'לונים אחרים) חוזר על עצמו כינוי צורם: "מתחם הכרת".

שוב, לא אכנס כאן לשאלה היכן בדיוק המקום בו יש חיוב כרת, אך מי הוא זה שמעז לכנות כך את בית מקדשנו?? אנו מחכים ומצפים בכל יום שיבנה בית המקדש ונוכל להקריב בו את כל קרבנות חובותינו. נוכל לקיים אז מצוות רבות שלא זכינו לקיים באלפיים שנה האחרונות. במקום המקדש יש יותר מצוות עשה ממצוות לא תעשה. לכנות את בית המקדש בשם "מתחם הכרת"? אולי את שיירת העולים לבית המקדש כשהיה קיים מכנה אותו כתב בשם "צעדת המוות"? אגב, יהודים שעלו לרגל והקריבו שם קרבנות ואכלום בירושלים, יכלו להכשל בכרת הרבה יותר מכל העולים בזמננו להר.

מעניין האם את יום השבת מכנים אותם כתבים בשם "יום הסקילה". מסתבר שלא, מכיוון שיום השבת מורגש אצלם כיום של מנוחה ועונג.

רחמנות על אותם כתבים שאינם מרגישים כלל בחסרונו של ביהמק"ד. כל הרגשתם מצטמצמת בכך שיש מקום נורא ואיום שמי שעולה אליו...

נסיים בדברי היעב"ץ בסידורו בסוף הלכות תשעה באב. בהלכות זכר לחורבן בהביאו את הדין שהעורך שלחן לאורחים מחסר ממנו מעט וכו', כותב על כך: אהה. מימי לא ראיתי ולא שמעתי שנזהרים בזה והוא מגודל מה שלא שמים על לב דברי חז"ל הקדושים עם היות כל דבריהם כגחלי אש.

....

ובהמשך דבריו שם: כשחתן הולך לחופתו נוטל אפר מקלה בראשו במקום הנחת תפילין. גם בזו אינם נזהרים. מי יודע שמא כמה לא הצליח זיווגם בעון זה, שאינם שמים על לב אבלות ירושלים בעת שמחתם.

...

וכן גזרו שלא לנגן בכלי שיר וכל מיני זמר ... אודנא שמעא קול זמרא תעקר. זמרא בכיתא חרבא בסיפא. בעוה"ר נתקיים לעינינו בימינו כבעלי בתים רבים וגדולים ... והיה תוף ומשתה משתיהם. ונסבו לנכרים בתיהם ומסיים דבריו:

אבלות החרבן כראוי

וכאן מקום שראוי להרחיב בו הדבור אלמלא לא היה אלא עון זה בידינו שאין מתאבלים על ירושלים כראוי די להאריך גלותינו. והיא בעיני הסבה ... לכל השמדות המופלגות ... אשר מצאנו בגלות בכל מקומות פזורנו ... לפי שיצא האבל הלז מלבנו בהיותנו שוקטים בארץ לא לנו. שכחנו את ירושלים ולא עלתה על לבבנו על כן כמת מלב נשכחנו מדור לדור נוסף יגון על יגוננו ומכאבנו ... וכאשר יוכיח הנסיון ביחוד ביום המר מי ומי המתאבל ונאנח על חרבן הבית ושממות ארצנו כראוי ממעמקי הלב כמה דמעות נשפכות על זאת ואצ"ל בשאר ימי השנה אין זוכר ואין פוקד ואין דובר דבר ממנה ... עכ"ל. ע"ש שמאריך בעוד כמה מהעוונות הגורמים אריכות הגלות.

שבע דנחמתא

לאחר תשעה באב באות שבע שבתות בהן אנו מפטירים בענייני נחמה. ההפטרה הראשונה שבהן היא: **נחמו נחמו עמי**. ועל שמה נקראת השבת 'שבת נחמו'. כמובן שמי שאינו מתאבל כראוי על ירושלים, אינו מרגיש כל עניין בנחמה כלשהי (על מה ולמה), אך מי שמרגיש את האבלות, ראוי לו להתבונן בהבטחת הקב"ה על ידי עבדיו הנביאים. משום מה, לא הרבה מדגישים את עניין שבת נחמו (אולי בגלל שגם את האבל לא הרגישו). בקהילות מסויימות נוהגים להרבות בה בפיוטים ונגונים מיוחדים, וכמו שכתב בספר **מהרי"ל**: וישמחו כל העם ויבטחו לנחמת ביאת הגואל. והיוסף **אמץ** כתב: מרבין בו בפיוט ובזמרה, וראוי להתענג בו יותר מבשאר שבתות. וכן בכמה קהילות נהוג להכין מיני מאכלים מיוחדים לשבת זו. הריטב! **א** כתב שעושים סעודה מיוחדת לשבת זו.

אף בקהילות שאין להם מנהגים מיוחדים לשבת נחמו, חשוב מאד לחזור לפני בני הבית את עניין הנחמה. יש לשים לב, כי מול **תלתא** דפורענותא, עומדות **שבע** דנחמתא.

גם עניין ט"ו באב כמעט ונשכח כיום (אולי בגלל שברוב תלמודי התורה הילדים בחופש, ואין מי שיעשה עסק מהעניין הזה). יש קהילות הנוהגות לומר פיוטים ולנגן נגונים מיוחדים ליום זה. אך ברוב הקהילות מסתכם העניין בכך שא"א תחנון (ואם חל ביום ב', "הרווחנו" את כל והוא רחום). ראוי לחדד גם עניין זה. גם השמחה בט"ו באב קשורה לנחמה. כאן המקום לציין כי בישיבות באשכנז ואושטרייך הרבו בסעודה ביום זה (כנראה שעיקר הטעם אצלם היה: סיום חלקו העיקרי של זמן קיץ, אך מסתבר שבחרו לציין דווקא את יום זה, בגלל העניין שבו).

וכל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בבניינה
ויה"ר שנזכה במהרה לחזות בבנין בית מקדשנו